

УДК 330.322.01.001.76

Пилипенко Ю.І.

МЕХАНІЗМИ ІННОВАЦІЙНОЇ МОТИВАЦІЇ ТА ЇХ СПЕЦИФІКА В УМОВАХ УКРАЇНИ

Аналізуються механізми інноваційної мотивації ринкових економічних суб'єктів, розглядається специфіка дії даних механізмів в економічних умовах України, досліджується можливість адаптації світового досвіду в цій сфері в нашій країні.

The mechanisms of innovative motivation of the market economic subjects are analysed, specific functioning of those mechanisms in the economic conditions of Ukraine is considered, the opportunity of adapting the world experience in this sphere to this country is investigated.

Той складний період, який переживає економіка нашої країни спонукає економічну науку до критичного аналізу світового досвіду економічного розвитку і пошуку відповідей на питання щодо закономірностей еволюції економічних систем. Ось чому сьогодні проблеми економічної динаміки, рушійних сил та механізмів економічного розвитку, інноваційної та інвестиційної активності економічних суб'єктів тощо займають одне з центральних місць в економічній теорії.

Незважаючи на значну кількість публікацій з вище означених проблем, можна констатувати, що більшість з подібних робіт зосереджена на аналізі, насамперед, загальнотеоретичних аспектів макроекономічного характеру трансформаційних процесів. Так, наприклад, розгляд особливостей інвестиційної діяльності ґрунтується, в основному, на аналізі сутності інвестицій, їх форм, дослідженні причин недостатньої інвестиційної активності на вітчизняному ринку і пропозиціях щодо механізмів державного стимулювання даного процесу тощо. Багато в чому подібні підходи мають усе ж односторонній характер.

Справа в тому, що сам інвестиційний процес бере початок з кожного окремого підприємства, в надрах якого формується той імпульс, що надає руху інноваційно-інвестиційним циклам, які суттєво впливають на спрямованість та швидкість економічного розвитку країни. Звичайно, що вплив механізмів мікро- та макrorівнів інвестиційних процесів взаємопов'язаний, проте саме врахування такого взаємозв'язку та взаємодії і є необхідним при розробці повноцінної інвестиційної політики.

Як показує світовий досвід, останнім часом мотивація у розповсюдженні досягнень НТП на підприємствах не обмежується лише сферою витрат виробництва, як це було в умовах досконалої конкуренції. Сьогодні відмічається орієнтація науково-технічної політики підприємства здебільшого не на поточний економічний ефект та максимізацію прибутку, а на стратегічний вигравш у перспективній боротьбі за ринки збуту. У відповідності з новими принципами прийняття рішень про розповсюдження інновацій підприємства орієнтуються, в основному, не на споживача, який не може знати своїх майбутніх потреб і своєї поведінки, а на прогнози можливих проривів в області оновлення технологій і продукції; не на поточний комерційний успіх і економічний добробут фірми, а на її майбутню технологічну конкурентоспроможність; не на еволюцію технологій і продукції, які добре зарекомендували себе в минулому і все ще дають певні комерційні результати, а на нову технологічну парадигму.

Іншими словами, якщо фірма орієнтована на поточний економічний успіх шляхом удосконалення своєї продукції і технології її виробництва, вона може виграти у прибутку, інвестиційних витратах, але програти ринок і час. Коли ж перехід на нову продукцію і технологію під впливом конкурентної боротьби стане неминучим, для цієї фірми

залишиться менше часу на перебудову своєї технологічної та виробничої структури, витрати на перебудову зростають, а, отже, і зростає ризик програти конкурентам. Ось чому підприємці вимушені враховувати конкурентну боротьбу, вивчати технологічні розриви, прогнозувати нову парадигму НТП, диверсифікувати виробництво, приймати до уваги інвестиційні ризики, тобто проводити активну політику в області нової техніки та технології.

Якщо розглядати сучасну українську економіку, то потрібно відзначити, що мотиваційний механізм розповсюдження нововведень для наших умов має певну специфіку, що визначається дією як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників. Аналіз показує, що більшість суб'єктів вітчизняної економіки не зацікавлені вкладати гроші в нововведення, а спрямовують свої загалом обмежені інвестиційні ресурси на підтримку старої технологічної бази. Можна виділити низку факторів, які визначають подібну інвестиційну практику як вітчизняних, так і зарубіжних економічних суб'єктів, обумовлюючи загальну низьку ефективність інвестиційних процесів в Україні. Серед таких антиінноваційних факторів основними є:

- низький попит на кінцевий продукт виробника. Як відомо, платоспроможність основної частини економічних суб'єктів України залишається на досить низькому рівні, що обумовлено невисокими доходами більшості домашніх господарств та підприємств-споживачів. Одночасно мотивація до інвестиційного пожвавлення з боку виробників багато в чому залежить від потенційного попиту на їх продукт. Більш того, інновації призводять до підвищення ефективності виробництва, що перш за все реалізується через підвищення продуктивності виробничого процесу і збільшення кількості кінцевого продукту. Іншими словами, мотивація до інноваційної діяльності великою мірою зумовлюється ємністю ринку, наявністю споживачів, фінансово готових до підвищення пропозиції відповідного продукту. У протилежному випадку зростання пропозиції певного товару за рахунок інновацій може супроводжуватися значним ризиком неповної реалізації цього товару і, відповідно, фінансовими проблемами для підприємства;
- наявність альтернативних (не інноваційних) варіантів підтримки прибутковості бізнесу. Справа в тому, що інтерес підприємства до інноваційного ресурсу залежить від того, як співвідносяться його ціна і доступність з іншими видами ресурсів, які НТП покликаний замінити у виробництві. Тому такі реалії вітчизняної економіки, як низька вартість трудових та земельних ресурсів знижують інтерес до нововведень, тому що використання дешевих ресурсів дозволяє нести відносно невисокі виробничі витрати, отримувати прибуток, не прибігаючи до інноваційних витрат;
- швидкість обігу капіталу. Об'єктивно одним із головних критеріїв формування пріоритетів інвестиційної політики є норма прибутку на капітал. Норма прибутку знаходиться в прямо пропорційній залежності від таких специфічних для кожного виду діяльності показників, як структура капіталу та швидкість його обігу і в оберненій залежності від тривалості обігу капіталу. Обіг основного капіталу значно триваліший, ніж обігового, тобто, чим складніше виробництво і триваліший його виробничий цикл, тим за інших рівних умов тут нижча ефективність вкладення капіталу. Подібна об'єктивна закономірність, відсутність достатньо дієвих стимулів для протидії подібним тенденціям зумовили дещо односторонню спрямованість інвестиційних вкладень саме в ті сфери (насамперед невиробничі), де необхідність в інноваційних проектах незначна, і де можна було відносно швидко досягти прибутковості діяльності;
- низький конкурентний клімат вітчизняної економіки. Аксиомою є те, що мотивація до інноваційної діяльності є відбиттям конкурентної боротьби, що змушує підприємства

шукати нові шляхи підвищення ефективності своєї діяльності в прагненні якщо не зміцнити, то хоча б не втратити свої позиції на ринку відповідного товару. Іншими словами, для того щоб підприємства постійно відчували необхідність впровадження досягнень НТП у виробничий процес, потрібно мати відповідне конкурентне середовище. В економіці нашої країни, як показує практика, подібного ефективного конкурентного середовища не існує – має місце досить високий рівень монополізації серед вітчизняних підприємств і відсутня ефективна конкуренція з боку зарубіжних виробників. Високий рівень концентрації виробництва вітчизняної економіки є, по-перше, спадком від попередньої централізовано-планової системи і, по-друге, результатом не досить ефективної антимонопольної політики сьогодні. Що ж стосується конкуренції з боку зарубіжних економічних суб'єктів, то її інтенсивність ніколи не була значною, тому що привабливість українського ринку для вкладання інвестицій (порівняно з іншими альтернативними варіантами) була і залишається не досить високою. Більш того, досить часто подібна конкуренція, як не парадоксально, стимулювала гальмування інноваційних процесів у нашій економіці. Подібні тенденції пояснюються тим, що, як правило, зарубіжні фірми виходили на наш ринок з морально застарілими технологіями та продукцією і, одночасно, прагненням не створювати собі в майбутньому потенційно сильного конкурента.

Звичайно, перелік таких факторів можна продовжувати, проте і наведені факти вже свідчать про існування антиінноваційних елементів в умовах вітчизняної економічної практики, а також про їх домінування над мотивами розповсюдження нововведень. Наша економічна система в силу відомих причин не націлена на інновації – у ній сьогодні явно переважають фактори, що стримують цей процес, перешкоджають вивільненню саморегулюючих чинників підвищення інвестиційної активності як на мікро-, так і на макрорівнях національної економіки.

Зараз багато вчених звертаються до надбань так званого еволюційного напрямку економічної думки і, насамперед, до теоретичних розробок Й. Шумпетера. Він, розвиваючи ідеї М.Д. Кондратьєва, висунув гіпотезу про те, що імпульс для масштабного оновлення економічної структури суспільства надають одиничні нововведення (пучок нових технологій) на окремих підприємствах, що зумовлює зростання на них прибутку. У середині економічного циклу цей первісний пучок нововведень генерує наступні технологічні зміни, що зумовлює масове розповсюдження нових технологій. Це пояснюється взаємною обумовленістю технологічних нововведень, коли використання однієї технології об'єктивно вимагає застосування наступної, та, в свою чергу, продукує іншу і т.д. Ефективність такого лавиноподібного процесу, на думку Й. Шумпетера, вичерпується в кінці циклу і поштовх до наступного оновлення структури економіки надає нововведення іншого підприємця-новатора.

Використовуючи цей основний принцип Й. Шумпетера, багато економістів сьогодні пропонують зосередити інвестиційні ресурси на окремих, найбільш передових технологіях, що, на їх думку, приведе до ефекту пучків нововведень та загального технологічного оновлення структури виробництва. На перший погляд, подібний підхід видається науково обґрунтованим, тим більше, що реалії свідчать про значну обмеженість інвестиційних ресурсів для реформування структури економіки України. Звичайно, що підґрунтя для подібних пропозицій існує, проте, на наш погляд, не потрібно занадто спрощено підходити до вирішення цієї проблеми.

Справа в тому, що в економіці механізм дії ефекту пучків нововведень ґрунтується на створенні відповідних передумов. Найбільш важливою з них є наявність розвинутої системи саморегулювання економічних процесів. Саме механізми саморегулювання ринку

дозволяють автоматично усувати диспропорції в економіці, збалансовувати виробництво та споживання і, в результаті, здійснювати структурні зміни. У розвинутій ринковій економіці прискорене розповсюдження нововведень викликає ще більш помітний підйом або спад в комплексі інвестиційних галузей. Зменшення інвестицій призводить до зростання безробіття і скорочення доходів у інвестиційній сфері. Відповідно зростає споживчий попит, знижуються рівні діючого виробництва та інвестиційної діяльності в суміжних галузях. Це зумовлює нове скорочення інвестиційної активності. Вплив спаду наростає швидко, у вигляді ланцюгової реакції охоплює все нові і нові сфери та галузі виробництва. Аналогічним чином мультиплікуються і розповсюджуються на всю економіку протилежні явища, що викликають її підйом.

У нашій же економічній системі розповсюдження нововведень здійснюється без помітного прискорення. На наш погляд, саме відсутність ефективного механізму саморегулювання економічних процесів, у тому числі і в інвестиційній сфері, є одним із головних факторів низької якості економічного зростання України. Дійсно, в силу відомих причин в економічних умовах нашої країни ще не можна вести мову про досконалість подібних механізмів саморегулювання, що, безумовно, буде спотворювати дію механізмів пучків нововведень. Саме тому в економічній системі України відсутній чітко виражений інноваційний цикл, що здатний послугувати вихідним імпульсом для поступального розвитку економіки в цілому.

Другою обов'язковою передумовою дії механізмів інноваційної мотивації в розвинутій ринковій системі є відповідність технологічній базі розвитку існуючих соціально-економічних інститутів суспільства. Згідно з положеннями інституційного напрямку економічної думки, стійкість економічної системи порушується, коли внутрішні та зовнішні фактори підривають сумісність і взаємодію елементів системи. Одним із основних ендогенних факторів, що порушує стійкість системи, інституціоналісти вважають технологічний розвиток. Технологічні нововведення, розповсюджуючись на основні види діяльності, викликають потребу в адекватному оновленні економічних інститутів, форм власності, еволюції освіти, науки, культури тощо. Якщо такого оновлення не відбувається, то між технологічними та інституціональними елементами економічної системи виникають протиріччя, які зумовлюють, щонайменше, уповільнення економічного прогресу.

Таким чином, головними умовами реалізації механізму пучка нововведень є наявність розвинутої системи саморегулювання економічних процесів та відповідність існуючих соціально-економічних інститутів суспільства вимогам нового технологічного укладу. Безумовно, що на сьогодні в повній мірі ці обов'язкові передумови запуску інноваційно-інвестиційних циклів не створені. Зважаючи на це, в сучасній економічній практиці України при визначенні інвестиційної пріоритетності тих чи інших сфер та галузей нашої економіки необхідно брати до уваги рівень розвитку відповідних інституцій, а також ефективність та зрілість елементів саморегулювання.

Очевидно, що без дієвої, науково обгрунтованої системи державного регулювання структурних процесів подолання існуючих диспропорцій неможливе. На наш погляд, серед основних стратегічних завдань подібної структурної політики повинно бути, по-перше, формування умов відносної технологічної однорідності нашої економіки. Виходячи з того, що базою для розповсюдження певного технологічного укладу є машинобудування, то саме стимулювання ресурсозберігаючих технологій в цю сферу, а через неї впровадження і в інші галузі національної економіки є пріоритетним на найближчу перспективу.

По-друге, для формування адекватного сучасним вимогам відносно однорідного технологічного простору необхідний внутрішній ресурсний потенціал реструктурування

та модернізації економіки. У найбільш широкому контексті реалізація цього завдання передбачає створення та підтримку основних умов саморегулювання економічних процесів, насамперед конкуренції та свободи підприємницької діяльності. Тому контроль за виконанням програм демонополізації, розвитку малого та середнього підприємництва, приватизації повинен стати більш інтенсивним та, головне, ефективним з боку держави. Створення нормальних умов підприємницької діяльності може, зокрема, скласти економічне підґрунтя і для легалізації тіншових капіталів. Одночасно завдання збільшення ресурсного потенціалу структурних реформ потребує проведення політики зростання доходів домашніх господарств як джерела потенційного попиту на споживчому ринку та обсягу заощаджень.

По-третє, для стимулювання позитивних зрушень в інституціональній сфері держава повинна значно збільшити свої витрати на покращання структури ринку праці, зосередивши ці ресурси, насамперед, для вирішення проблем підвищення якості підготовки майбутніх спеціалістів та перепідготовки тих, фахові знання яких не відповідають сучасним вимогам технологічного способу виробництва.

На наш погляд, реалізація цих основних напрямків макроекономічної політики одночасно зі створенням обов'язкових передумов для запуску механізмів інноваційно-інвестиційних циклів в нашій економіці зможуть значно покращити якість економічного зростання України, зумовлять підвищення рівня інноваційної мотивації в діяльності окремих суб'єктів господарювання.

*Рекомендовано до публікації
д.т.н., проф. Задоею А.О. 12.12.02*

*Надійшла до редакції
26.11.02*